

Michał A. Zalewski

Grunty leśne jako składnik gospodarstwa rolnego

Wprowadzenie

Pomimo że w strukturze własnościowej lasów w Polsce dominują lasy publiczne, które według danych za rok 2007 zajmują aż 82,1% ogólnej powierzchni lasów w kraju, to jednak na przestrzeni kilkunastu ostatnich lat sytuacja ta ulega stopniowym zmianom. O ile w roku 1995 lasy stanowiące własność podmiotów prywatnych stanowiły 17,1%, o tyle w roku 2007 było to już 17,9% ogólnej powierzchni lasów¹. Wydaje się nawet, że dynamika tego procesu zwiększa się. Okazuje się bowiem, że udział lasów prywatnych w porównaniu z rokiem 2006 wzrósł aż o 0,1%². Co istotne, aż 16,9% ogólnej powierzchni lasów stanowiło w roku 2007 własność osób fizycznych, a zaledwie 1% pozostawał we władaniu wspólnot gruntowych, rolniczych spółdzielni produkcyjnych i innych podmiotów³. Nie ulega więc wątpliwości, że znaczna część lasów prywatnych stanowi własność rolników indywidualnych i może wchodzić w skład

¹ „Informacja o stanie lasów w roku 2007”, Druk nr 1209 VI kadencja z dnia 20 października 2008.

² Ibidem.

³ Tak: „Informacja o stanie lasów w roku 2007”. Oczywiście udział lasów własności prywatnej był mocno zróżnicowany w poszczególnych województwach. Udział ten kształtował się w roku 2007 od zaledwie 1,2% ogólnej powierzchni lasów w województwie (woj. Lubuskie) do aż 43,3% (woj. Małopolskie). Patrz „Raport o stanie lasów w Polsce za rok 2007”, PGL Lasy Państwowe, Warszawa 2008, s. 9.

prowadzonych przez nich gospodarstw rolnych. Tezę tę wydają się potwierdzać dane Powszechnego Spisu Rolnego przeprowadzonego przez GUS w roku 2002. Wynika z nich, że około 13,2% ogólnej powierzchni lasów i gruntów leśnych użytkowanych było wówczas w ramach gospodarstw rolnych, z czego 12,1% w gospodarstwach sektora prywatnego, w tym 11,8% w gospodarstwach indywidualnych⁴.

Zaprezentowane powyżej dane, a przede wszystkim rysująca się w oparciu o nie tendencja do powiększania się udziału lasów prywatnych w ogólnej powierzchni lasów w naszym kraju, której źródeł szukać należy w szczególności w realizowanym Krajowym Programie Zwiększenia Lesistości oraz we wsparciu finansowym realizowanym w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006 oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, skłaniają do podjęcia badań nad istotą i statusem prawnym gruntów leśnych, jako składnika produkcyjnego i majątkowego gospodarstwa rolnego.

Z uwagi na ramy niniejszego opracowania podstawowym przedmiotem analizy będzie istota i status prawny gruntów leśnych w strukturze prawnej gospodarstwa rolnego w ujęciu przedmiotowym oraz odrębności w zakresie treści prawa własności tego składnika gospodarstwa rolnego.

Istota i status prawny gruntów leśnych jako składnika gospodarstwa rolnego

Kluczowe znaczenie dla określenia istoty gruntów leśnych rozumianych jako składnik gospodarstwa rolnego ma z pewnością definicja ustawowa gospodarstwa rolnego sformułowana przez ustawodawcę w art. 55³ k.c.⁵ Należy jednak w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że definicja ta nie ma charakteru uniwersalnego

⁴ „Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002”, http://www.stat.gov.pl/gus/45_777_PLK_HTML.htm.

⁵ Przypomnieć należy, że zgodnie z dyspozycją art. 55³ k.c. za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami

i skonstruowana została na potrzeby regulacji stosunków prawa cywilnego. Chodzi tutaj przede wszystkim, choć nie tylko, o przepisy regulujące stosunek prawny współwłasności, służące realizacji zasady ochrony trwałości warsztatu pracy producenta rolnego.

Przypomnieć należy, że definicja ta wprowadzona została do Kodeksu cywilnego na mocy art. 1 pkt 12 ustawy z dnia 28 lipca 1990 roku o zmianie ustawy – Kodeks cywilny⁶, zastępując dotychczas obowiązującą definicję gospodarstwa rolnego sformułowaną w § 2 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 września 1964 roku w sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych⁷.

Definicja określa strukturę prawną gospodarstwa rolnego poprzez wyliczenie składników wchodzących w skład zorganizowanej całości określanej terminem „gospodarstwo rolne”. Wyliczenie, tworzące katalog otwarty, obejmuje szeroki i zróżnicowany zespół składników materialnych i niematerialnych. Pod względem zakresu przedmiotowego wydaje się ono nawiązywać w istotnym zakresie do wspomnianej wcześniej definicji zawartej w rozporządzeniu z dnia 28 września 1964 roku. Szczególnie wyraźnie widoczne jest to w przypadku wymienionych w art. 55³ k.c. gruntów leśnych, które zgodnie z treścią § 2 ust. 2 rozporządzenia RM z dnia 28 września 1964 roku mogły wchodzić w skład gospodarstwa rolnego pod warunkiem, że były własnością właściciela nieruchomości rolnych w rozumieniu § 2 ust. 1 tego rozporządzenia oraz stanowiły lub mogły stanowić z tymi nieruchomościami zorganizowaną całość gospodarczą. Obecność gruntów leśnych w definicji gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 55³ k.c. uznać należy więc za naturalną konsekwencję zaliczania (choć nie bezwarunkowego) tego rodzaju gruntów do składników gospodarstwa rolnego oraz objęcia przed rokiem 1990 tego rodzaju gruntów stanowiących przedmiot własności

lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego.

⁶ Dz.U. Nr 55, poz. 321 ze zm.

⁷ Tj. Dz.U. z 1983 r. Nr 19, poz. 86 ze zm.

prywatnej mocą obowiązującą przepisów Kodeksu cywilnego, dotyczących przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości i ich dziedziczenia⁸.

W przeciwieństwie do dotychczas obowiązującej definicji wyliczenie z art. 55³ k.c. skonstruowane zostało w sposób abstrahujący od uprawnień prowadzącego gospodarstwo rolne względem poszczególnych składników, w czym upatruje się odejście od ujmowania gospodarstwa rolnego jako jednostki własnościowej⁹. Jak trafnie wskazuje się w literaturze, ustawodawca, wymieniając składniki gospodarstwa rolnego, odwołuje się nie tyle do kategorii prawa rzeczowego, ile do pojęć ekonomicznych, odzwierciedlających produkcyjny charakter rolniczej jednostki wytwórczej¹⁰. Z tego też powodu za podstawę jedności gospodarstwa rolnego uważa się nie tyle więzi o charakterze prawnorzeczowym, ile więzi o charakterze organizacyjno-funkcjonalnym¹¹. Te pierwsze mogą, choć jak się wydaje nie muszą, nakładać się na więzi organizacyjno-funkcjonalne¹².

Powyżej wskazane cechy definicji gospodarstwa rolnego mają niewątpliwie kluczowe znaczenie dla określenia istoty pojęcia gruntów leśnych w znaczeniu nadanym mu przez ustawodawcę w art. 55³ k.c. Zwrócić należy bowiem uwagę na fakt, że odejście ustawodawcy od traktowania gospodarstwa rolnego jako jednostki własnościowej oraz posłużenie się przez niego terminologią ekonomiczną na określenie poszczególnych jego składników, a przede wszystkim przyjęcie za podstawę konstruowania jedności składników gospodarstwa rolnego więzi organizacyjno-funkcjonalnej wyklucza w zasadzie możliwość mechanicznego odwoływania się przy wykładni

⁸ Patrz art. 12 ust. 2 ustawy z dnia 22 listopada 1973 r. o zagospodarowaniu lasów nie stanowiących własności Państwa w brzmieniu sprzed 1 października 1990 roku. Dz.U. Nr 48, poz. 283 ze zm.

⁹ Tak R. Budzinowski, [w:] *Prawo rolne*, A. Stelmachowski (red.), Lexis Nexis 2005, s. 58–59.

¹⁰ Tak R. Budzinowski, *Prawo rolne*, s. 61.

¹¹ Tak. R. Budzinowski, *Pojęcie gospodarstwa rolnego według kodeksu cywilnego (rozważania na tle art. 55³ k.c.)*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1991, z. 3, s. 62.

¹² Tak R. Budzinowski, *Pojęcie gospodarstwa*, s. 63.

pojęcia gruntów leśnych jako składnika gospodarstwa rolnego do instytucji nieruchomości gruntowej. Tego rodzaju tezę należałoby zresztą odnieść również do gruntów rolnych stanowiących składnik gospodarstwa rolnego.

W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na fakt, że zakres przedmiotowy aktualnie obowiązującej definicji gospodarstwa rolnego wydaje się obejmować nie tylko gospodarstwa rolne zorganizowane w oparciu o stanowiące własność prowadzącego je podmiotu nieruchomości rolne w rozumieniu art. 46¹ k.c., ale także takie, które zostały zorganizowane przez taki podmiot w całości lub w części na gruntach dzierżawionych¹³. Pamiętać zaś należy, że przedmiotem dzierżawy mogą być nie tylko nieruchomości, ale również ich części niestanowiące odrębnego przedmiotu własności¹⁴.

Sformułowaniu tego rodzaju tezy nie stoją z pewnością na przeszkodzie wyniki wykładni pojęcia nieruchomości rolnej, a w szczególności przepisów dotyczących zniesienia współwłasności gospodarstw rolnych. Hipotezy tych przepisów obejmują bowiem dominujący wprowadzić w praktyce, ale niewyczerpujący zakres przedmiotowy art. 55³ k.c. rodzaj gospodarstw rolnych zorganizowanych na nieruchomościach rolnych stanowiących przedmiot własności prowadzącego je rolnika. W przeciwieństwie do nich zakres stosowania art. 55⁴ k.c. jest zdecydowanie szerszy. Obejmuje on nie tylko wyżej wskazany typ gospodarstw, ale również takie, które zorganizowane zostały na gruntach w całości dzierżawionych¹⁵.

¹³ Odmienne stanowisko wydaje się reprezentować B. Wierzbowski, *Pojęcie nieruchomości rolnej w prawie polskim*, Studia Iuridica Agraria, t. IV, Białystok 2005.

¹⁴ G. Bieniek (red.), *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, tom 2, LexisNexis 2006, s. 303.

¹⁵ Przyjęcie stanowiska przeciwnego mogłoby prowadzić do sytuacji uniemożliwiającej zastosowanie art. 55⁴ k.c. do nabywcy stanowiącego zorganizowaną całość gospodarstwa rolnego, w którym dominującym składnikiem jest na przykład inwentarz żywy, a produkcja hodowlana prowadzona jest na dzierżawionym przez niego gruncie stanowiącym część nieruchomości będącej własnością innego podmiotu.

Niewątpliwym potwierdzeniem wyżej zaprezentowanego stanowiska są wyniki wykładni art. 55³ k.c. w zakresie dotyczącym kwalifikacji prawnej pozostałych składników materialnych gospodarstwa rolnego, w szczególności zaś budynków i ich części. Składniki te, które mogą przecież w kategoriach prawnorzeczowych stanowić zarówno część składową nieruchomości gruntowej, jak i osobną nieruchomość budynkową lub lokalową, zostały wymienione przez ustawodawcę osobno. Ustawodawca abstrahuje więc również w ich przypadku od rodzaju i charakteru praw podmiotowych, których są one przedmiotem, a w konsekwencji nadawaniu im skonkretyzowanego charakteru prawnorzeczowego. Tego rodzaju rozwiązanie ma niewątpliwie uzasadnienie i jest konsekwencją odejścia ustawodawcy przy definiowaniu gospodarstwa rolnego od traktowania go jako jednostki własnościowej i oparciu jego konstrukcji nie na relacjach prawnorzeczowych, ale na kryterium więzi łączącej poszczególne składniki w całość gospodarczą.

Poczynione wyżej ustalenia prowadzą do wniosku, że składnikiem gospodarstwa rolnego mogą być nie tylko grunty stanowiące osobną nieruchomość, ale również będące jedynie ich częścią¹⁶. W konsekwencji należałoby również przyjąć, że pod pojęciem gruntu leśnego rozumianego jako składnik gospodarstwa rolnego należałoby rozumieć zarówno szczególnego rodzaju nieruchomość gruntową, jak i jej część wyodrębnioną w oparciu o kryterium funkcjonalne. W ujęciu prawnorzeczowym gruntem leśnym w rozumieniu art. 55³ k.c. może więc być nie tylko osobna nieruchomość gruntowa w rozumieniu wierzystoksięgowym, będąca własnością prowadzącego gospodarstwo rolne podmiotu, ale również część takiej nieruchomości. Może to dotyczyć przy tym zarówno sytuacji, w której tego rodzaju grunt stanowi część jednolitej przestrzennie nieruchomości, jak również tworzącej całość gospodarczą nieruchomości, składającej się z niegraniczących ze sobą działek gruntu, połączo-

¹⁶ Należałoby więc zakwestionować twierdzenie, zgodnie z którym pojęcie gruntów rolnych w rozumieniu art. 55³ k.c. należy uznać za synonim pojęcia nieruchomości rolnej w rozumieniu art. 46¹ k.c. Z tego rodzaju przypadkiem będziemy mieli do czynienia jedynie na gruncie przepisów dotyczących zniesienia współwłasności gospodarstw rolnych.

nych ze sobą na wniosek właściciela na podstawie art. 21 ustawy z dnia 6 lipca 1982 roku o księgach wieczystych i hipotece¹⁷. Gruntem leśnym stanowiącym składnik gospodarstwa rolnego może być jednak również dzierżawiona od innego podmiotu nieruchomości lub jej część.

Kryterium funkcjonalnym decydującym o leśnym charakterze gruntu jest z pewnością możliwość uznania go za las¹⁸ lub jego część w rozumieniu ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach¹⁹. Przesłankami, których istnienie warunkuje uznanie określonego gruntu za las w rozumieniu art. 3 pkt 1 ustawy o lasach, są:

- 1) pokrycie powierzchni gruntu szczególnym rodzajem roślinności, a więc określone cechy przyrodnicze,
- 2) określone przez ustawodawcę przeznaczenie gruntu,
- 3) określona przez ustawodawcę minimalna powierzchnia tego gruntu.

W przypadku natomiast gruntów, o których mowa w art. 3 pkt 2 ustawy o lasach, przesłanką uznania ich za las jest określony sposób ich zagospodarowania oraz związek z prowadzoną gospodarką leśną.

Abyśmy mogli mówić o pokryciu powierzchni gruntu „roślinnością leśną (uprawami leśnymi)”, wszystkie trzy elementy tego typu

¹⁷ Tj. Dz.U. z 2001 r. Nr 124, poz. 1361 ze zm.

¹⁸ Zgodnie z dyspozycją art. 3 ustawy o lasach pod pojęciem lasu rozumie się grunt:

- 1) o zwartej powierzchni co najmniej 0,10 ha, pokryty roślinnością leśną (uprawami leśnymi) – drzewami i krzewami oraz runem leśnym – lub przejściowo jej pozbawiony:
 - a) przeznaczony do produkcji leśnej lub
 - b) stanowiący rezerwat przyrody lub wchodzący w skład parku narodowego albo
 - c) wpisany do rejestru zabytków;
- 2) związany z gospodarką leśną, zajęty pod wykorzystywane dla potrzeb gospodarki leśnej: budynki i budowle, urządzenia melioracji wodnych, linie podziału przestrzennego lasu, drogi leśne, tereny pod liniami energetycznymi, szkółki leśne, miejsca składowania drewna, a także wykorzystywany na parkingi leśne i urządzenia turystyczne.

¹⁹ Tj. Dz.U. z 2005 r. Nr 45, poz. 453 ze zm.

roślinności: drzewa, krzewy oraz runo leśne muszą (jeśli oczywiście pozwalają na to warunki siedliskowe) występować równocześnie, przy czym pokrycie to musi mieć charakter trwały. O tego rodzaju cechach przyrodniczych można mówić w przypadku zalesiania lub sukcesji wtórnej co do zasady jedynie po osiągnięciu przez roślinność leśną wieku, który świadczyłby o jej trwałym charakterze. Jednocześnie wszelkiego rodzaju zdarzenia, w przypadku których celowemu usunięciu roślinności leśnej lub zniszczeniu jej w wyniku zdarzenia losowego nie towarzyszy równocześnie zmiana sposobu zagospodarowania gruntu, a więc rozpoczęcie innego niż leśne użytkowania tego gruntu, nie pozbawiają gruntu charakteru lasu. Lasem w rozumieniu art. 3 pkt 1 ustawy o lasach pozostanie więc z pewnością zarówno grunt, na którym przeprowadzony został zrab zupełny i mimo obowiązku (art. 13 ust. 1 pkt 2 ustawy o lasach) nie została wprowadzona ponownie roślinność leśna (tzw. halizna)²⁰, jak również grunt pozbawiony roślinności wskutek oddziaływania czynników szkodliwych (np. wiatrołom).

Gdy chodzi o kolei o przesłankę przeznaczenia gruntu, to jak wynika z treści art. 3 ustawy o lasach, abyśmy mogli mówić o lesie w rozumieniu tego przepisu, grunty muszą wchodzić w skład parku narodowego, rezerwatu przyrody lub być wpisane do rejestru zabytków, ewentualnie być przeznaczone do produkcji leśnej. Gdy chodzi o tę ostatnią kategorię gruntów, to pod pojęciem gruntów przeznaczonych do produkcji leśnej należy rozumieć wszelkie wskazane w uproszczonym planie urządzenia lasu²¹ lub inwentaryzacji stanu lasu, stanowiącej podstawę do wydania decyzji starosty określającej zadania z zakresu gospodarki leśnej (art. 19 ust. 3 ustawy o lasach), zagospodarowane (pokryte roślinnością leśną lub przejściowo jej pozbawione) aktualnie na cele leśne grunty:

- 1) które zostały pokryte roślinnością leśną (niezależnie od tego, czy doszło do tego wskutek celowego zalesienia, czy też samo-

²⁰ Porównaj wyrok NSA z dnia 22 października 1998 roku, sygn. Akt II S.A. 1013/98, niepublik.

²¹ Porównaj B. Wierzbowski, Glosa do uchwały SN z dnia 14 kwietnia 1994 roku, sygn. Akt III CZP 46/94, OSP z 1995 roku, nr 1 poz. 4, s. 12.

- rzutnej sukcesji wtórnej) po przeznaczeniu ich na cele leśne zgodnie z obowiązującymi w tym czasie przepisami prawa,
- 2) które były pokryte roślinnością leśną w chwili, gdy na mocy obowiązujących w tym czasie przepisów prawa zostały przeznaczone na cele leśne lub uznane za las (niezależnie od tego, jakie było ich pierwotne przeznaczenie oraz tego, czy nadal są przeznaczone na cele leśne)²²,

Wreszcie gdy chodzi o kryterium powierzchni, pod pojęciem lasu w rozumieniu art. 3 ust. 1 ustawy o lasach należy rozumieć grunt o łącznej zwartej powierzchni nie mniejszej niż 0,1 ha, wchodzący w skład lub będący nieruchomością stanowiącą własność jednego właściciela, jak również składający się z gruntów wchodzących w skład lub stanowiących kilka należących do różnych właścicieli, sąsiadujących ze sobą nieruchomości, z których każdy z osobna może mieć powierzchnię poniżej 0,1 ha.

Zastosowanie wyżej zaprezentowanego kryterium w przypadku gruntów, które mają stanowić składnik gospodarstwa rolnego, wydaje się mimo wszystko niewystarczające. Wydaje się bowiem, że podobnie jak miało to miejsce w przypadku definicji zawartej w § 2 rozporządzenia RM z dnia 28 września 1964 roku, również na gruncie art. 55³ k.c. zaliczenie gruntów leśnych do składników gospodarstwa rolnego ma w istocie charakter warunkowy²³.

²² Lasami w rozumieniu art. 3 pkt 1 ustawy o lasach nie będą z pewnością grunty, które w chwili pokrycia ich roślinnością leśną w drodze zalesienia lub sukcesji wtórnej były przeznaczone na cele niezwiązane z gospodarką leśną i ich przeznaczenie nie uległo zmianie. Z tego rodzaju sytuacją będziemy mieli do czynienia w szczególności w przypadku gruntu przeznaczonego w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego na cele rolne, który w wyniku celowego zalesienia lub zaniechania usuwania samosiewu pokryty został następnie przez roślinność leśną, a którego przeznaczenie nie uległo zmianie. Por. uwagi M.A. Zalewskiego na temat samowolnego zalesienia gruntów leśnych – M.A. Zalewski, *Zalesienie gruntu rolnego. Aspekty prawne*, Prawo i Środowisko 2000, nr 2, s. 51.

²³ Należy przecież zauważyć, że również w definicji gospodarstwa rolnego zawartej w § 2 ust. 2 rozporządzenia RM z 28 września 1964 roku warunkiem uznania lasów oraz gruntów leśnych za składnik gospodarstwa rolnego było to, że stanowiły lub mogły one stanowić z tymi nieruchomo-

Kluczową rolę dla uznania określonego zespołu składników za gospodarstwo rolne ma z pewnością zasadniczy przedmiot działalności, któremu ma ono służyć, a więc prowadzenie działalności wytwórczej w rolnictwie. W tej sytuacji warunkiem *sine qua non* uznania stanowiących przedmiot własności czy pozostających we władaniu rolnika na podstawie innego stosunku prawnego gruntów leśnych za składnik prowadzonego przez niego gospodarstwa rolnego musi być z pewnością podporządkowanie ich potrzebom tego gospodarstwa lub prowadzonej w nim działalności rolniczej.

Za składnik gospodarstwa rolnego będziemy mogli więc uznać grunty leśne służące ochronie lub zwiększeniu użyteczności gruntów rolnych, a więc pełniące głównie funkcje ochronne (erozja itp.), a także takie, w przypadku których celem prowadzonej na nich gospodarki leśnej będzie wyłącznie zaspokajanie potrzeb gospodarstwa rolnego (drewno przeznaczone na opał, materiał budowlany itp.). Innymi słowy, w przypadku gdy gospodarka leśna prowadzona jest na samozaopatrzenie.

Za składnik gospodarstwa rolnego należałoby również uznawać w okresie pobierania przez rolnika stosownych świadczeń²⁴ te spośród gruntów leśnych, które uzyskały taki status w następstwie zalesienia zrealizowanego w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006 lub Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. Nie ulega bowiem wątpliwości, że prawo do tego rodzaju świadczeń, stanowiących rekompensatę utraty dochodów rolniczych, pozostaje w bezpośrednim związku z prowa-

ściami rolnymi zorganizowaną całość gospodarczą, a więc – jak należy wnosić – stanowiły one element służebny w stosunku potrzeb działalności rolniczej.

²⁴ Chodzi tutaj w szczególności o premię zalesieniową wypłacaną przez okres 15 lat, o której mowa w § 8 ust. 1 pkt 3 rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia z dnia 19 marca 2009 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Zalesianie gruntów rolnych oraz zalesianie gruntów innych niż rolne”, objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 Dz.U. Nr 48, poz. 390.

dzeniem gospodarstwa rolnego, a uprawnione podmioty traktowane są na równi z podmiotami prowadzącymi działalność rolniczą²⁵.

Istotne trudności i wątpliwości pojawić się mogą jednak już w przypadku gruntów leśnych, na których prowadzona jest typowa towarowa produkcja leśna. Tego rodzaju bowiem działalność nie mieści się z pewnością w zakresie przedmiotowym pojęcia działalności rolniczej²⁶. Wprawdzie – jak słusznie wskazuje się w literaturze – rola i znaczenie poszczególnych składników gospodarstwa rolnego nie musi być jednakowe i niezmienne w czasie²⁷, a grunty rolne nie muszą zajmować centralnej pozycji w strukturze składników gospodarstwa rolnego, to jednak czy można byłoby zaakceptować wykładnię pojęcia gospodarstwa rolnego zakładającą, że może nim być również jednostka wytwórcza, w której podstawową rolę odgrywają grunty leśne? Czy gospodarstwem rolnym może być jednostka wytwórcza, w której to grunty rolne pełniłyby funkcje służebną w stosunku do potrzeb gospodarki leśnej, a w dochodach jej właściciela zasadniczą pozycję stanowiłyby wpływy ze sprzedaży użytków leśnych, w szczególności drewna?

Wykładnia systemowa pojęcia gospodarstwa rolnego w ujęciu funkcjonalnym dostarcza, jak się wydaje, dostatecznie dużo argumentów za przyjęciem stanowiska, zgodnie z którym zachodzi konieczność wyodrębnienia z majątku właściciela gospodarstwa rolnego tych składników jego majątku, które nie służą prowadzeniu produkcji wytwórczej w rolnictwie i których nie możemy zaliczyć w konsekwencji do składników gospodarstwa rolnego w rozumieniu przedmiotowym. Inaczej jednak niż w przypadku innych składników majątku, służących prowadzeniu pozarolniczej działalności gospodarczej, kryterium, które będzie decydowało o uznaniu gruntów leśnych za składnik majątku prowadzącego gospodarstwo rolne niebędący jego elementem, nie może być wyłącznie ich społeczno-gospodarcze przeznaczenie oraz fakt, że nie służą one bezpośrednio działalności wytwórczej w rolnictwie.

²⁵ Patrz art. 6 pkt 1 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 roku o ubezpieczeniu społecznym rolników, tj. Dz.U. z 2008 r. Nr 50, poz. 291 ze zm.

²⁶ Tak R. Budzinowski, *Pojęcie gospodarstwa*, s. 105.

²⁷ Tak ibidem, s. 64.

Kryterium, którym należy się w tym zakresie kierować, jest – jak się wydaje – brak więzi organizacyjno-funkcjonalnej pomiędzy konkretnym gruntem leśnym, a gospodarstwem rolnym, która przecież stanowi podstawę jego jedności. O zerwaniu tego rodzaju więzi decydować będą z pewnością względy natury czysto przedmiotowej, uniemożliwiające włączenie konkretnego gruntu leśnego do gospodarstwa rolnego na przykład ze względu na znaczną odległość od jego gruntów. Istotne znaczenie w powyższym zakresie mogą mieć jednak także daleko idące ograniczenia prawa własności nakładane na podmiot prowadzący gospodarkę leśną, w szczególności w zakresie określenia celów gospodarki leśnej. O nich będzie jeszcze mowa w dalszej części niniejszego opracowania. W tym miejscu należy jednak wskazać, że ustawowe określenie celów i zasad prowadzenia gospodarki leśnej wyklucza niejako z zasady podporządkowanie jej potrzebom gospodarstwa rolnego. Grunty leśne mogą zaspokajać potrzeby tego gospodarstwa jedynie w takim zakresie, w jakim nie pozostaje to w sprzeczności z celami i zasadami gospodarki leśnej.

O zerwaniu więzi organizacyjno-funkcjonalnej pomiędzy gruntami leśnymi a gospodarstwem rolnym mogą decydować wreszcie względy natury podmiotowo-funkcjonalnej, w szczególności zaś wyodrębnienie z majątku prowadzącego gospodarstwo rolne zorganizowanego zespołu składników służących prowadzeniu działalności leśnej o charakterze rynkowym (gospodarstwa leśnego). Jeżeli więc w obrębie majątku prowadzącego gospodarstwo rolne będziemy mogli wykazać istnienie zorganizowanej całości składającej się z gruntów leśnych, budynków, urządzeń i maszyn oraz praw związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej w leśnictwie, należałoby przyjąć, że grunty leśne, jak i pozostałe składniki wchodzące w jej skład, nie będą stanowić składników gospodarstwa rolnego.

W świetle powyżej poczynionych ustaleń można zaryzykować twierdzenie, że w obecnym stanie prawnym sytuacja, w której pomiędzy gruntem leśnym a gospodarstwem rolnym istnieć będzie więź o charakterze funkcjonalno-organizacyjnym, może mieć w praktyce charakter wyjątkowy. Będziemy mieli z nią do czynienia w zasadzie w dwóch przypadkach. Pierwszy to grunty leśne stano-

wiące jeden z użytków gruntowych nieruchomości rolnej będącej przedmiotem własności rolnika (np. las stanowiący enklawę pośród gruntów ornych) i pełniące funkcje głównie ochronne. Drugi to stanowiące własność prowadzącego gospodarstwo rolne grunty leśne stanowiące odrębną nieruchomość, z tytułu zalesienia których pobiera on stosowne świadczenia przewidziane w Planie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004–2006 lub Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. W przypadku pierwszych można mówić o jednoznacznej decyzji prowadzącego gospodarstwo rolne traktowania ich jako jednego z jego składników, a więc istnienia więzi funkcjonalno-organizacyjnej²⁸. W drugim zaś o istnieniu więzi funkcjonalno-organizacyjnej decydować będzie stanowiące składnik gospodarstwa rolnego prawo do tego rodzaju świadczeń, stanowiących rekompensatę utraty dochodów rolniczych, pozostające w bezpośrednim związku z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. W przypadku pozostałych gruntów leśnych, szczególnie zaś w przypadku dzierżawionych od innego podmiotu, należałoby co do zasady przyjmować domniemanie faktyczne braku między tymi składnikami majątku rolnika a prowadzonym przez niego gospodarstwem rolnym więzi funkcjonalno-organizacyjnej.

²⁸ Grunty leśne będą więc mogły stanowić składnik gospodarstwa rolnego w przypadku, gdy będą jednym z użytków gruntowych wchodzących w skład nieruchomości rolnej, a jednocześnie prowadzona na nich gospodarka leśna służyć będzie głównie realizacji funkcji ekologicznych i nie będzie miała charakteru towarowego. Dotyczyć to będzie w szczególności stanowiącej całość gospodarczą nieruchomości rolnej, składającej się z niestanowiących zwartego obszaru działek gruntu połączonych w jedną nieruchomość na wniosek ich właściciela na podstawie art. 21 ustawy z dnia 6 lipca 1982 roku o księgach wieczystych i hipotece. Rolny charakter całości świadczy bowiem pośrednio o istnieniu więzi funkcjonalno-organizacyjnej pomiędzy gruntami leśnymi a gospodarstwem rolnym.

Odrębności w zakresie treści prawa własności gruntów leśnych

Ramy niniejszego artykułu nie pozwalają z pewnością przedstawić pełnej analizy odrębności treści prawa własności gruntów leśnych. Niemniej jednak konieczne jest zwrócenie uwagi na kilka istotnych cech prawa własności gruntów leśnych, wyróżniających je spośród pozostałych składników gospodarstwa rolnego.

Zasygnalizowane cechy szczególne prawa własności gruntów leśnych są przede wszystkim konsekwencją odmiennego ukształtowania granic uprawnień właściciela lasu w zakresie korzystania z nieruchomości. Jednym z podstawowych obszarów tego rodzaju ograniczeń prawa własności jest z pewnością planowanie i organizacja przebiegu procesu produkcji leśnej, określane w naukach leśnych terminem urzędzenia lasu²⁹.

Urządzenie lasu obejmuje szereg powtarzanych cyklicznie (przeważnie w odstępach dziesięcioletnich) czynności, obejmujących w szczególności:

²⁹ Zasadniczym celem urzędzenia lasu jest opracowywanie takich metod produkcji drewna oraz użytkowania lasu, które zapewniłyby efektywność ekonomiczną prowadzonej działalności. Jej podstawowym warunkiem jest zapewnienie trwałości, ciągłości i równomierności użytkowania lasu. Realizacja tego zadania opiera się na wprowadzeniu pewnego porządku w pobieraniu użytków drzewnych pod względem przestrzennym i czasowym. Sprowadza się to do opracowania zasad zagospodarowania przestrzennego lasu (systemizacji lasu) oraz zasad ustalania terminu, kolejności i wielkości pozyskiwania drewna. Zasady te mają na celu z jednej strony zapewnienie takiego rozmieszczenia przestrzennego oraz składu gatunkowego i wiekowego poszczególnych drzewostanów, które gwarantowałyby optymalne warunki wzrostu, rozwoju i użytkowania drzewostanów bez szkody dla drzewostanów sąsiednich, z drugiej zaś dostosowanie wielkości i tempa użytkowania lasu do celów prowadzonej działalności i możliwości produkcyjnych lasu. Współcześnie obserwuje się jednak odejście od traktowania urzędzenia lasu wyłącznie jako zespołu działań mających na celu zapewnienie maksymalizacji efektów ekonomicznych produkcji leśnej. Jego funkcją staje się raczej formułowanie na podstawie wszechstronnej analizy uwarunkowań przyrodniczych prowadzonej gospodarki leśnej takich jej celów, których osiągnięcie nie będzie powodować zagrożenia dla stabilności ekosystemów leśnych, lecz sprzyjać jej zachowaniu.

- 1) prace siedliskowe (klasyfikacja gleb i siedlisk urządzanego obiektu, opracowanie map siedliskowych),
- 2) inwentaryzację lasu: opracowanie opisu taksacyjnego lasu, inwentaryzację zasobów drzewnych, opracowanie wyników inwentaryzacji, w szczególności sporządzenie odpowiednich map oraz zestawień zbiorczych danych,
- 3) właściwe prace planistyczne, których przedmiotem jest ustalenie na podstawie danych, wynikających z inwentaryzacji lasu oraz analizy gospodarki w poprzednim okresie podstaw, gospodarki leśnej w przyszłym okresie oraz sformułowanie wskazań gospodarczych, dotyczących hodowli, ochrony i użytkowania lasu.

Wyniki prac urzędzeniowych stanowią podstawę do opracowania dokumentu określanego w terminologii nauk oraz praktyki leśnej jako operat urzędzeniowy, plan urządzenia lasu lub plan techniczno-gospodarczy. Jego treść wyznacza cele perspektywiczne oraz średniookresowe gospodarki leśnej dla urządzanego kompleksu leśnego oraz zasadnicze kierunki działań gospodarczych w zakresie hodowli, pielęgnacji i użytkowania lasu na okres kolejnych dziesięciu lat.

W obecnym stanie prawnym istnieje obowiązek prowadzenia prac urzędzeniowych, mających na celu opracowanie tego rodzaju dokumentu. Zgodnie bowiem z art. 7 ustawy z dnia 28 września 1991 roku o lasach trwale zrównoważoną gospodarkę leśną prowadzi się według planu urządzenia lasu lub uproszczonego planu urządzenia lasu, będących rodzajem operatu urzędzeniowego³⁰. Tym samym uprawnienia właściciela lasu w zakresie decydowania o tym, czy istnieje, czy też nie istnieje konieczność prowadzenia tego rodzaju prac zostały wyłączone.

³⁰ Dla tzw. lasów rozdrobnionych o powierzchni do 10 ha wskazanych w art. 19 ust. 3 i 4 ustawy o lasach nie sporządza się wprawdzie planu urządzenia lasu ani uproszczonego planu urządzenia lasu, to jednak w ich przypadku mamy do czynienia w istocie rzeczy z prowadzeniem gospodarki leśnej w oparciu o swego rodzaju „zastępczy” operat urzędzeniowy. W przypadku lasów wskazanych w art. 19 ust. 3 jest nim decyzja starosty określająca zadania z zakresu gospodarki leśnej, wydawana na podstawie inwentaryzacji stanu lasu.

Nie we wszystkich przypadkach jest to równoznaczne z nałożeniem tego rodzaju obowiązku bezpośrednio na właściciela lasu. Jeżeli zawężymy krąg rozważań do interesującej nas kategorii podmiotów prawa prywatnego, w szczególności do rolników indywidualnych prowadzących gospodarstwo rolne, to okaże się, że jedynie w przypadku lasów o powierzchni powyżej 10 ha, będących własnością podmiotów innych niż osoby fizyczne lub wspólnoty gruntowe, adresatami normy nakazującej prowadzenie prac urządzeniowych są ich właściciele (art. 21 ust. 1 pkt 3 w zw. z art. 19 ust. 3). W przypadku lasów będących własnością osób fizycznych lub wspólnot gruntowych o powierzchni powyżej 10 ha oraz lasów rozdrobnionych, o których mowa w art. 19 ust. 3 ustawy o lasach, obowiązek prowadzenia prac urządzeniowych (a ściśle obowiązek zlecenia ich prowadzenia) spoczywa nie na właścicielu, lecz na staroście (art. 21 ust. 1 pkt 2 oraz 21 ust. 2 ustawy o lasach). Przyznanie w tym zakresie kompetencji staroście oznacza jednak *de facto* dalsze ograniczenie uprawnień właścicieli lasów, w szczególności zaś lasów wchodzących w skład gospodarstw rolnych. Oznacza bowiem, że mają oni jedynie możliwość wnioskowania do starosty o zlecenie przeprowadzenia prac urządzeniowych.

Prace służące opracowaniu planów urządzenia lasów oraz uproszczonych planów urządzenia lasu mogą być prowadzone wyłącznie przez specjalistyczne jednostki lub inne podmioty wykonawstwa urządzeniowego (art. 19 ust. 4 ustawy o lasach). Jednocześnie w sposób istotny ograniczono swobodę w zakresie określenia przez te podmioty merytorycznych podstaw opracowania operatu urządzeniowego. Wyznaczają je w szczególności cele trwale zrównoważonej gospodarki leśnej³¹. Jednym z nich jest zachowanie wszystkich funkcji lasu: gospodarczej, ochronnej i socjalnej. Zgodnie z art. 8

³¹ Pod pojęciem tym ustawodawca rozumie działalność zmierzającą do ukształtowania struktury lasów i ich wykorzystania w sposób i tempie zapewniającym trwałe zachowanie ich bogactwa biologicznego, wysokiej produktywności oraz potencjału regeneracyjnego, żywotności i zdolności do wypełniania, teraz i w przyszłości, wszystkich ważnych ochronnych, gospodarczych i socjalnych funkcji na poziomie lokalnym, narodowym i globalnym, bez szkody dla innych ekosystemów (art. 6 ust. 1 pkt 1a).

ustawy o lasach, zapewnienie zrównoważonego wykorzystania wszystkich funkcji lasów stanowi zresztą obowiązek nie tylko podmiotów zobowiązanych do prowadzenia trwale zrównoważonej gospodarki leśnej, ale wszystkich właścicieli lasów, a więc również właścicieli lasów, o których mowa w art. 19 ust. 3 ustawy o lasach. Oznacza to w praktyce przyjęcie za podstawę gospodarki leśnej modelu lasu wielofunkcyjnego, przy jednoczesnym wyłączeniu możliwości realizacji wyłącznie funkcji produkcyjnej lasu.

Warunkiem realizacji uprawnień właściciela lasu w zakresie korzystania z tego rodzaju przedmiotu własności jest więc uwzględnianie w toku prowadzonej przez niego gospodarki leśnej zasady ciągłego i zrównoważonego wykorzystania wszystkich funkcji lasu. Jedną z konsekwencji powyżej wskazanego ograniczenia jest to, że w zakresie wykonywania swoich uprawnień nie może on ograniczać się wyłącznie do eksploatacji jego zasobów.

W tym ostatnim zakresie ustawodawca wprowadza zresztą daleko idące ograniczenia. Właściciel co do zasady może bowiem pobierać jedynie pożytki rzeczy. Nie ma natomiast uprawnienia do podejmowania działań służących uzyskaniu dochodu wykraczającego poza zakres przedmiotowy tego rodzaju pożytków. Wynika to z faktu przyjęcia przez ustawodawcę zasady trwałego utrzymania lasów (art. 8 pkt 2 ustawy o lasach), której konsekwencją jest w szczególności zakaz podejmowania przez właściciela lasu działań, które mogłyby zagrozić jego trwałości, a także z faktu nałożenia na niego obowiązku racjonalnego użytkowania lasu, którego treścią jest w szczególności zakaz gospodarczej eksploatacji zasobów leśnych w sposób przekraczający (w przypadku drewna) możliwości produkcyjne lasu (art. 13 ust. 1 pkt 5 lit. a) lub uniemożliwiający biologiczne odtwarzanie surowców i produktów ubocznego użytkowania lasu (art. 13 ust. 1 pkt 5 lit. b).

Obowiązek trwałego utrzymania lasu nie ogranicza się zresztą wyłącznie do obowiązków negatywnych. Oznacza on bowiem również nakaz podejmowania działań służących utrzymaniu trwałości lasu. Obejmuje on zarówno podejmowanie działań służących ochronie lasu, w szczególności ochronie przeciwpożarowej, jak i przeprowadzania odnowień, pielęgnowania lasu (art. 13 ust. 1 pkt 3) oraz przebudowy drzewostanu w sytuacji, gdy nie zapewnia osiągnięcia

celów gospodarki leśnej (art. 13 ust. 1 pkt 4). Nałożenie tego rodzaju obowiązku oznacza w praktyce obowiązek hodowli lasu.

Wniosek tego rodzaju wydaje się znajdować potwierdzenie w obowiązaniu zasady powiększaniu zasobów leśnych (art. 8 pkt 4 ustawy o lasach), której realizacja następuje m.in. poprzez zwiększanie produktywności lasu (art. 14 ust. 1 ustawy o lasach), a więc tworzenie warunków umożliwiających uzyskanie większej ilości i jakości drewna, poprzez doskonalenie cech drzew i drzewostanów, które stanowi główny przedmiot hodowli lasu. Zauważyć zresztą należy, że w sytuacji, gdy zasoby leśne podlegają systematycznej eksploatacji, trwałe utrzymanie lasów możliwe jest jedynie w warunkach zachowania reprodukcji rozszerzonej, której osiągnięcie możliwe jest tylko dzięki hodowli lasu.

Nałożenie na właściciela obowiązku hodowli lasu nie oznacza bynajmniej swobody w zakresie decydowania o perspektywnym celu procesu produkcji podstawowej (gospodarczym typie drzewostanu) czy o rodzaju, miejscu, terminie i sposobie wykonania konkretnych zabiegów hodowlanych. Wprawdzie same przepisy ustawy o lasach, wprowadzające obowiązek prowadzenia przez właściciela lasu hodowli lasu, określają jedynie ogólnie rodzaj działań, do jakich podejmowania zobowiązany jest on w ramach hodowli lasu (art. 13 ust. 1 ustawy o lasach)³², jednak sformułowane przez ustawodawcę obowiązki właściciela lasu w zakresie hodowli lasu podlegają dalszej konkretyzacji w uproszczonym planie urządzenia lasu³³ lub decyzji starosty określającej zadania z zakresu gospodarki leśnej, wydawanej na podstawie inwentaryzacji stanu lasu, o których mowa w art. 19 ust. 3 ustawy o lasach³⁴.

³² Wyjątek w tym zakresie stanowi w zasadzie jedynie art. 13 ust. 1 pkt 2 ustawy o lasach, który precyzuje termin ponownego wprowadzenia upraw leśnych.

³³ § 8 ust. 3 pkt 2–3 rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 20 grudnia 2005 roku w sprawie szczegółowych warunków i trybu sporządzania planu urządzenia lasu, uproszczonego planu urządzenia lasu oraz inwentaryzacji stanu lasu, Dz.U. Nr 256, poz. 2151.

³⁴ § 9 pkt 2 w zw. z § 9 pkt 1 lit. f przywołanego rozporządzenia.

Wnioski

Przeprowadzona analiza wykazała, że w skład gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 55³ k.c. mogą wchodzić nie tylko grunty leśne stanowiące osobną nieruchomość będącą przedmiotem własności rolnika, ale również grunty leśne stanowiące przedmiot własności innych podmiotów. Jednocześnie te ostatnie nie muszą stanowić osobnej nieruchomości, lecz jedynie jej część.

Jej wyniki wskazują również, że warunkiem uznania określonego gruntu leśnego za element gospodarstwa rolnego jest istnienie więzi organizacyjno-funkcjonalnej z pozostałymi składnikami tego gospodarstwa. O tego rodzaju więzi można mówić w przypadku, gdy prowadzona na nich gospodarka leśna będzie miała na celu zaspokajanie potrzeb gospodarstwa rolnego, w szczególności ochronę lub zwiększenie użyteczności gruntów rolnych oraz w przypadku, gdy jej istnienie będzie wynikać z pozostającego w bezpośrednim związku z prowadzeniem gospodarstwa rolnego prawa do pobierania świadczeń, stanowiących rekompensatę utraty dochodów rolniczych wskutek zalesienia gruntów.

Treść prawa własności gruntów leśnych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego nie odbiega od treści prawa własności, którego przedmiotem są grunty leśne niebędące elementem tego rodzaju jednostki wytwórczej. Tak jak w przypadku tych ostatnich znacznemu ograniczeniu podlegają uprawnienia właściciela w zakresie korzystania z przedmiotu własności. Na podkreślenie zasługuje przede wszystkim istotne ograniczenie, a w praktyce wyłączenie, uprawnień właściciela do podejmowania działań mających na celu pobieranie z gruntów leśnych dochodów wykraczających poza zakres przedmiotowy pożytków rzeczy.

Abstract

Forestland as a farmstead component

Recent statistical data has revealed that the share of private forests in the total area of forest in Poland is growing. Consequently, the tendency entails the need to undertake research on the substance and legal status of forestland as a farmstead component. Its results indicate that in the current legal status, a farmstead may include not only forestland constituting separate property with rights held by its owner, but also forestland with rights held by other entities. The condition to recognise forestland as an element of a farmstead is the existence of organisational and functional ties. The ties exist if the forest management within a farmstead aims at satisfying the needs of the farmstead, in particular, protecting or enhancing the usefulness of farmland. The contents of the law on the ownership right to forestland which composes a farmstead do not differ from the contents of the ownership right to forestland which does not compose such a productive unit. Above all, it should be emphasised that the owner's rights to undertake activities which result in deriving gains from forestland exceeding the objective scope of profits of a thing are excluded.

Keywords: forestland, farmstead, agrarian law